

Stjepko Težak i Stjepan Babić, 1992., Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje, 8., popravljeno izdanje, ŠK, Zagreb, 12. prerađeno i dopunjeno izdanje 2000.

Adolfo Weber, 1859., Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije, Beč, IHJJ, Zagreb, 2005., pretisak izdanja iz 1859.

Sažetak

Jadranka Nemeth-Jajić, Filozofski fakultet, Split
UDK 811.163.42'35:81'373.611, izvorni znanstveni rad
<https://doi.org/10.22210/jezik.2022.69.19>
primljen 2. ožujka 2022., prihvaćen za tisak 10. lipnja 2022.

In favour of the use of the terms *dvotočje* and *trotočje*

The term *dvotočje* (colon), confirmed by Croatian tradition, and the term *trotočje* (ellipsis, three dots) derived in accordance with it, have recently been pushed out of use. The paper explains the reasons in favour of the use of both these terms.

Keywords: *dvotočje*, *dvotočka* (colon), *trotočje*, *trotočka* (ellipsis, three dots)

POGLEDI NA POJAVU PURIZMA U HRVATSKOM KONTEKSTU

Igor Ivašković

Uvod

Pitanje *čistoga* i *manje čistoga* jezika često je tema ne samo unutar jezikoslovnih krugova, nego i u široj javnosti, a u hrvatskom kontekstu to pitanje u određenim razdobljima dobiva još izraženiju i političku dimenziju. U kontekstu razmatranja hrvatskih iskustava s purizmom, u jezikoslovnoj se literaturi mogu primijetiti dvije struje. Prva se uglavnom kritički i negativno odnosi prema tuđicama, a druga rado prihvaća tuđice i kritički se odnosi prema novotvorenicama. Posljedično je za tu struju poželjno približavanje hrvatskoga jezika drugim jezicima, posebice srodnim jezicima, dok prva skupina želi sačuvati, odnosno vratiti, hrvatske posebnosti koje su prema njihovu mišljenju ugrožene ili izgubljene u prošlosti.

Ovaj rad ima namjeru pridonijeti raspravi o purizmu osvjetljavanjem razlika između dvaju suprotstavljenih gledišta, prepoznavanjem metodoloških uzroka oblikovanja tih razlika.

Budući da jezik nije klasična kvantitativna materija u kojoj bi se mogao odrediti najveći broj tuđica ili jednostavno odrediti njihov udio koji bi bio prihvatljiv, stupanj do kojega će purizam ili takozvani *protupurizam* uzeti maha u stvarnosti pitanje je jezične politike. Povijest hrvatskoga jezika na sreću ili na žalost nudi pregršt primjera

prevladavanja kako prvoga tako i drugoga gledišta. Zanimljivo je, međutim, da se u literaturi, pa čak i u pojedinim sveučilišnim nastavnim programima hrvatskoga jezika, primjerice na Sveučilištu u Ljubljani (Požgaj-Hadžić, 2017.), kao puristična razdoblja u 20. stoljeću spominju samo razdoblja Nezavisne države Hrvatske (NDH) i razdoblje od ponovno uspostavljene hrvatske samostalnosti. Tako je vrijeme NDH uglavnom označeno kao razdoblje kada se dogodio „nasilni prekid prirodnog razvoja“ (Tafra, 1997.: 339.), dok važan dio sociolingvističke literature 21. stoljeća najviše prostora daje analizi događaja recentnih purističnih smjernica u 90-im godinama prošloga stoljeća. Primjerice, Kapović (Kapović, 2011.: 11. – 12.), Granić (2009.) te Kovačević i Badurina (2001.: 82.) danas o 90-im godinama prošloga stoljeća pišu kao o razdoblju „purističke hysterije“ koja je utjecala na to da ljudi o jezikoslovcima misle kako su zaduženi propisati što je ispravno, a što nije, te da je takvo gledište posljedica nečega što bi se moglo nazvati „ideologijom ili kulturom standardnog jezika“. Promjene su u tom razdoblju u hrvatskom jeziku prema istomu krugu jezikoslovaca bile preslike nejezikoslovnih pojava iz društva, odnosno politike, a koje nisu imale nikakve veze sa znanošću. Na temelju toga često se oblikuju gledišta prema kojima se hrvatski jezik u najvećoj mjeri pod utjecajem politike mijenjao upravo u spomenutim razdobljima. No da bismo potvrdili ili odbacili navedeno gledište, najprije je nužno vratiti se na samo značenje riječi purizam, jer definicija tog pojma uopće nije jednoznačna. Potom je potrebno analizu pogleda na puristične zahvate u hrvatski jezik provesti u nešto širem povijesnom kontekstu kako bismo mogli usporediti različite jezične politike, objektivnije ih shvatiti i tako prenositi na mlađe naraštaje jezikoslovaca.

Pitanje definicije purizma i promatranja jezičnih promjena

Rasprava o tome što purizam zapravo jest i kako se odražava u jeziku, idealna je za provjeru šire teze, to jest da je pitanje jezika, pa samim time i definicije purizma, kao i u većine ostalih jezičnih dvojba, podložno arbitriranju (Ivašković, 2020.). Do purističnih zahvata naime dolazi u okvirima jezične politike, koju Samardžija (1993.: 83.) definira kao

„skup postupaka pomoću kojih institucije, grupe ili pojedinci u jednom društvu neposredno utječu na jezik, upotrebu jezika i jezičnu situaciju u jednom segmentu društva, cijelome društvu ili u više sinkronih društava.“

Samim tim purizam je i političko pitanje, iako nije svaki purizam, primjerice autorski prevoditeljski izbor, primarno motiviran širim društveno-političkim ciljevima. S druge strane, institucijsko uključivanje u purističke procese uglavnom teži k ostvarenju političkih ciljeva koji se tiču cijelog društva, stoga se u definiciju purizma nerijetko ugrađuju i svjetonazorski pogledi pojedinih autora, što proizlazi iz njihova odnosa prema tim institucijama. Purizam se naime sam po sebi u mnogim jezikoslovnim krugovima smatra problemom, što je lako zaključiti već površnim osvrtom na neke

od njegovih definicija. Kapović (2011.: 81.) purizam definira kao težnju k uklanjanju stranih elemenata, ponajprije stranih riječi (svih ili samo nekih), iz književnog jezika da bi se na taj način povratila ili očuvala „izvornost“ i „čistoća“ jezika, dok, primjerice, Slovar slovenskega knjižnega jezika (Rječnik slovenskoga književnoga jezika) iznosi zaključak da je purizam

„pretjerano stremljenje k čistoći jezika koja se postiže tako da se iz njega isključuju riječi s tuđim osnovama“ (Fran, 2019.).

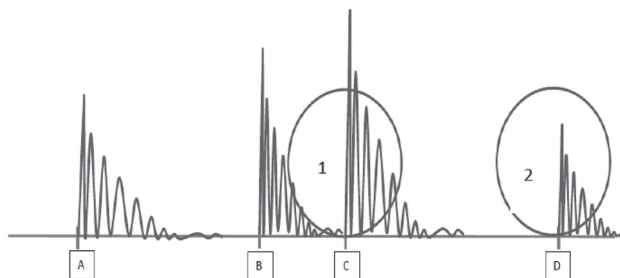
Već upotreba riječi „pretjerano“ navješćuje da purizam u najmanju ruku nije poželjna pojava, ako ga se već ne može označiti lošim. Ipak, postoje i drugačija tumačenja. Primjerice, slovenski jezikoslovac Jože Toporišič (1992.: 239.) piše da je purizam zapravo negativan odnos prema nepotrebnomu preuzimanju iz jednoga jezika u drugi te da je to zapravo obrambena reakcija na preveliku mjeru nepotrebno preuzetoga, osobito ako se na osnovi preuzetoga stvaraju pretpostavke za negativnu ocjenu vrijednosti jezika koji preuzima tuđe. S toga je gledišta, dakle, purizam nešto dobro i poželjno za jezični razvoj. Slično gledište ima i Mile Mamić (2002.: 149. – 150.) koji, doduše, razlikuje „pozitivan purizam“, na koji gleda u Toporišičevu smislu, i „čistunstvo“ koje stavlja u negativan kontekst te ga označava kao pretjeran purizam. To je slično pogledu Georga Thomasa koji definira purizam kao odnos prema jeziku koji određene jezične sastavnice označava kao čiste i stoga poželjne, dok druge smatra *nečistima* i posljedično nepoželjnima. Sam Thomas dijeli purizam na „ksenofobični“ i „umjereni“. Dok je prvi prema autorovu mišljenju destruktivan i sprječava razvoj jezika, drugi je percipiran kao pozitivna težnja za samostalnošću odnosno posebnosću nekoga jezika (Kalin Golob, 1995.: 404.). U tom se odnosu prema jeziku očituju dvije značajke: dvojni pristup riječima i njihova podjela na *poželjne* i *nepoželjne* te nadmoćni položaj purista koji ima autoritet određivati razlike između tih dviju skupina riječi. Granica između pozitivnoga i negativnoga purizma, čini se, ipak nije jasno određena ni u jednoga autora, što potkrjepljuje tezu o arbitrarnosti u jeziku (Ivašković, 2020.), dok je u hrvatskom jeziku, primjerice u Jedinstvenim metodološko-nomotehničkim pravilima za izradu akata to razgraničenje određeno implicitno: „Strani izrazi (tuđice) mogu se koristiti jedino ako u hrvatskom jeziku za takve izraze nema hrvatske riječi koja bi odgovarala smislu, značenju i sadržaju strane riječi (tuđice)“ (Narodne novine, 74/2015., čl. 36).

Iz navedenih se definicija jasno očituje više različitih pogleda na purizam. Te su različitosti ukorijenjene u različitim gledištima na jezik, a njihovo supostojanje logična je posljedica nejasnih kriterija, odnosno granica unutar mjerila kojima bi se mogli razlučiti pozitivni i negativni zahvati u jezik. Nerijetko su različita gledišta posljedica induktivnoga načina promišljanja i na temelju toga povezivanja jezika s drugim društvenim događanjima, što je i inače česta pojava u području sociolingvistike. Primjerice, ako imamo negativan stav prema nekomu razdoblju, jer su se u tom razdoblju kršila ljudska prava, čak iako to nije vezano uz jezik, a u tom je razdoblju purizam bio osjetniji, vrlo vjerojatno ćemo imati negativan stav i prema purizmu,

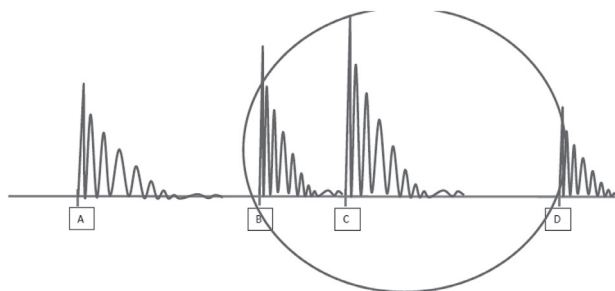
odnosno barem prema specifičnoj vrsti zahvata u jezik. Dakako, vrijedi i obrnuto; u slučaju pozitivnih osjećaja prema nekomu razdoblju, u kojem su jezični zahvati bili češći, postoji veća vjerojatnost da ćemo taj purizam smatrati razmjerno blagom pojavom. No, različita shvaćanja purizma mogu biti posljedica i drugačijih teorijskih polazišta, odnosno mogu odražavati različita shvaćanja temeljne uloge jezika u društvu. Za neke je jezik u prvom redu komunikacijsko sredstvo što širega kruga ljudi, dok je za druge jedna od temeljnih jezičnih uloga potvrđivanje samobitnosti i identifikacije posebnosti određene zajednice (Mamić, 2021.; Turk, 1996.; Požgaj-Hadžić, 2019.). Iako se prvo shvaćanje općenito smatra antipurističnim, a drugo sklono purističnim zahvatima, raščlamba tih shvaćanja vodi k zaključku da to ipak nije u potpunosti tako. U prvom redu rijetki su oni koji potpuno zastupaju prvo gledište, jer bi u tom slučaju isti zagovarali da se danas u okviru nastavnih programa svuda po svijetu uči samo jedan svjetski jezik, što se ne primjećuje gotovo ni u jednog jezikoslovca. U biti nam, dakle, u kontekstu te jezične dvojbe ostaje samo pitanje glede definiranja veličine zajednice koja bi trebala govoriti zajedničkim jezikom, a možemo se složiti da je to pitanje posve političke naravi. Dapače, to i jest u djelokrugu državnih institucija koje su prije svega političke. Razumljivo je stoga da će o tome uvijek postojati više različitih shvaćanja (Požgaj-Hadžić, 2014.). U očima onih koji se zauzimaju za to da jedan jezik obuhvati što veću zajednicu, sve se pristaše manjih jezičnih zajednica drže puristima. Da je pitanje granice između poželjnoga i nepoželjnoga purizma zapravo političko pitanje, može se također zaključiti i iz shvaćanja prema kojemu je purizam zapravo jedini mogući način otpora malih naroda spram jačemu tuđinu koji bi pokušavao nametnuti svoj jezik podređenim narodima (Mamić, 2021., 2002: 150.). U tom kontekstu isti autor smatra razumljivim otpore, primjerice, francuskoga jezika spram anglizmima, slovenskoga jezika spram germanizmima, pa tako i hrvatskoga jezika spram srbizmima.

Prihvati li se sve dosad navedeno i pri tom uzmu u obzir postavke da je jezik uvijek proizvod društva (de Saussure, 2018.: 27.) te da ne postoji apolitično društvo, jasno je kako ni jezik, barem u praksi, nikada ne može biti odvojen od politike. Također se, dakle, može zaključiti kako politika uvijek utječe na razvoj jezika, stoga je pri ocjenjivanju purističnih zahvata u određenom razdoblju uvijek potrebno napraviti usporednu analizu, odnosno usporediti promatrano razdoblje s drugim razdobljima. Dakako, ta usporedba mora biti cjelovita i uključivati ona razdoblja kada se oblikovao jezik u određenom političkom režimu, a ne samo razdoblja kad su te promjene već bile izvršene. Pri proučavanju purizma, dakle, mora se u obzir uzeti činjenica da se najveće društvene promjene najčešće događaju upravo neposredno nakon političkih prijeloma. To obično utječe i na jezičnu politiku. Te promjene, razumljivo, protokom vremena obično bivaju sve slabijima. Ponekad ih društva prihvate, a ponekad se promjene održavaju represivnošću, što u društvu može uzrokovati rezigniranost ili pak čekanje na novi politički prijelom. Ako se neko razdoblje promatra necjelovito, kao što prikazuje Slika 1, onda mogu nastati pogrešni zaključci. U slici naime

slova A, B, C i D označavaju političke promjene, nakon kojih nastupaju zahvati u jezik, ilustrirane krivuljom, dok krugovi prikazuju određena gledišta. Tako će, primjerice, promatrač ,1‘ smatrati razdoblje B-C „normalnim“, a razdoblje C-D odstupanjem od „normale“ zbog mnogo jezičnih promjena. Na drugoj će strani promatrač ,2‘ zaključiti upravo suprotno: da je C-D razdoblje bez zahvata u jezik, dok je taj prividni sklad narušilo razdoblje nakon prijeloma D. No, kako je već navedeno, jedino je ispravno usporedno gledište, to jest ono koje obuhvaća barem dva cjelovita razdoblja, odnosno barem tri prijelomna trenutka u društvenim uređenjima (Slika 2). Svakako, u analize politički motiviranih jezičnih promjena potrebno je, uz vremensku dimenziju utjecaja na jezik, uzeti u obzir i snagu djelovanja samih političkih sudionika pri provođenju određene jezične politike. Što su jače poluge vlasti i što se više sredstava na provođenje jezične politike troši, to je i sam jezik važniji za određenu vlast. Barem te dvije sastavnice, dakle, treba primijeniti i na slučaju hrvatskoga jezika, odnosno pri promatranju politički motiviranih purističnih zahvata u hrvatski jezik.

Slika 1: Pogreške u pristupu promatranja jezičnih promjena

Slika 2: Ispravan pristup promatranja jezičnih promjena

Pogledi na političke zahvate u hrvatski jezik u razdoblju 1918. – 1990.

Mogućnost utjecaja politike na jezik u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS), odnosno u Kraljevini Jugoslaviji od 1929., bila je određena političkom

snagom pojedinih skupina. Ideološko-programsko usmjerenje države, osim kralja dakako, u vrijeme djelovanja skupštine u najvećoj su mjeri određivale Narodna radikalna stranka (NRS) i Demokratska stranka (DS). To se je odrazilo u zastupljenosti u vlasti i na ključnim ideološko-programskim dokumentima države, poput ustava. Od dviju navedenih vodećih političkih skupina, nešto je liberalnija bila NRS koja je, velikosrpskim ideološkim polazištima unatoč, smatrala da između Slovenaca, Hrvata i Srba postoje kulturne razlike uzrokovane drugačijim povijesnim razvojem. Na drugoj su strani unitaristi unutar DS te razlike pokušavali zanijekati.¹ Razlika između dviju stranaka u praksi nije bitnije utjecala na status hrvatskoga jezika. Naime, i u NRS smatrali su da je unatoč posebnom povijesnom razvoju, kako Hrvata tako i Slovenaca, Kraljevina SHS pravna nasljednica Kraljevine Srbije, odnosno proširena srpska država,² te je njenom uspostavom samo srpski narod sačuvao elemente državnosti i time položio „historijski ispit“, to jest uspostavio vlastitu državu, a potom, prema interpretaciji većine tadašnjih srpskih pravnika, u nju uključio i Hrvate te Slovence (Ivašković, 2018.). Način preuzimanja vlasti, koji je imao posljedice i na područje kulture (Meštrović, 1993.: 71. – 73.), te potom i način održavanja prevlasti u državi manipulacijama u procesu donošenja ustava, sušilo je snove o dragovoljnom jedinstvu južnih Slavena. To je potaknulo bunt, koji se je u nekim hrvatskim dijelovima odvijao neorganizirano i spontano, dok se na političkoj pozornici stranka predvođena Stjepanom Radićem (1871. – 1928.) oblikovala kao novi val hrvatske težnje za samostalnošću, što je uključivalo i otpor unitarističkoj jezičnoj politici (opširnije vidi: Banac, 1988.).

U takvom je ozračju na jezičnom planu hrvatsko pravno i vojno nazivlje doživjelo potpunu čistku i bilo posve istisnuto iz službene upotrebe već 1918. Dragutin Boranić doduše 1921. objavljuje Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika koji su rabili samo Hrvati (Kačić i Šarić, 1995.: 55.). Na drugoj strani Aleksandar Belić objavljuje srpsku inačicu 1923. Obojica su slijedila načelo *glasovnoga* pisanja, Boranić doduše nešto manje dosljedno, dok Belić čini upravo suprotno (Banac, 1991.: 92.). Ipak, mnogo veći prostor u javnom životu dobiva Belić; učiteljska se i činovnička mjesta u Hrvatskoj popunjavaju srpskim doseljenicima, pa su i srbizmi (na svim jezičnim razinama) nalazili put u hrvatsku svakidašnjicu. Godine 1929. pod Belićevim utjecajem izdano je Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S.H.S., kojim se hrvatska pravopisna tradicija mijenja i prilagođava srpskoj (Samardžija,

¹ Najjasnije i najradikalnije je unitarističku ideologiju zastupala Organizacija jugoslavenskih nacionalista (Orjuna), što prikazuje pregled Franje Malina: Jugoslovenstvo kroz istoriju, objavljen 1925. godine u Splitu: „Ne razdvaja nas dakle ni vjera, ni pismo, ne razdvaja, nego spaja nas jedan jezik, jedna domovina, isto poreklo, isti običaji, iste vrline, isti poroci, jednaki interesi, isti prijatelji, isti neprijatelji, ista budućnost i mnogo drugo, što sačinjava ljudski život. (...) Jedan narod mora imati jedno ime, to ime može biti samo jugoslovensko u svim njegovim oblicima.“ (Malin, 1925.: 62.).

² Teza o pravnom kontinuitetu između Kraljevine Srbije i Kraljevini SHS bila je, dakako, pogrešna te ju je u poznatoj polemici sa srpskim pravnicima, prije svega Dušanom Subotićem, već 1923. opovrgnuo slovenski pravnik Ivan Žolger (vidi Ivašković, 2020.).

1993.: 11. – 12.). To je bio izravni zahvat u jezik kojemu je učinak odstranjivanje hrvatskih posebnosti, ponajviše na leksičkoj, a tako i na fonološkoj razini. U jeku najjačega vala unitarističkoga apsolutizma kralja Aleksandra, do kojega dolazi nakon likvidacije hrvatskih političkih predstavnika u beogradskoj skupštini, uključujući i ubojstvo tada najvažnijega hrvatskoga političkoga predstavnika, Stjepana Radića, dio hrvatskoga društva snažno se opire tadašnjoj državi. Hrvatska većina pak pokušava unutar zakonskoga okvira iskoristiti nove političke prilike u Europi kako bi se izborila za veći stupanj političke i kulturne emancipacije. U takvom ozračju i sam se Boranić 1939. odrekao svoga unitarističkoga pravopisa i napravio korak k starijim pravopisnim priručnicima koji se ponovno uvode u hrvatske škole na području Banovine Hrvatske (Banac, 1991.: 93.).

Iako s približavanjem dvaju jezika u prvom razdoblju jugoslavenske države, jugoslavenstvu sklon krug hrvatskih jezikoslovaca nije imao poteškoća, metode koje su se pri tom zbližavanju koristile negativno su se odrazile čak i na njihove poglede o mogućnosti postizanja jedinstva.³ Na drugoj strani, hrvatski intelektualci, koji nikad nisu ni prihvatili jugoslavensku ideju u bilo kakvom obliku, svojim djelima nisu rušili samo tezu o poželjnosti jugoslavenske države, već su rušili i same temelje te ideologije, što se u prvom redu odnosilo na teze o etničkom jedinstvu južnoslavenskih naroda. Na području povijesti, književnosti i jezikoslovlja protujugoslavenska struja jača u drugoj polovini 30-ih godina prošloga stoljeća. Od institucija koje će se oblikovati u nositelje hrvatskoga jezičnoga purizma 1936. najprije se ustrojava Društvo za hrvatski jezik, a dvije godine potom i Pokret za hrvatski jezik (Mamić, 2021.: 85.). Zajedno s časopisom *Hrvatski jezik* kreću u kampanju emancipacije hrvatskoga jezika i uklanjanje posljedica unitarističke doktrine provođene od kraja 1. svjetskoga rata. U tom valu Petar Guberina (1913. – 2005.) i Kruno Krstić (1905. – 1987.) 1940. godine objavljuju knjigu *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* u kojoj autori na samom početku objašnjavaju svrhu svoga rada (Krstić i Guberina, 1940.: 9. – 10.):

„Zašto se događaju sve te promjene u jezicima, koji su u svome početku sačinjavali jedinstvo? Zato, jer je materijalni i duhovni život različit kod različitih naroda; jer povijesni razvitak, geografski položaj, socijalni život, generacije i vrijeme ostavljaju svoje čvrste tragove u vanjskom nosiocu tih činjenica: jeziku. Vječni pratilac života, jezik, ide stopu u stopu s narodom: naklonosti i mržnje odražuju se u jeziku, pa mu narodne cjeline daju neizbrisiv pečat... Kad se te opće jezikoslovne činjenice primjene na jezik, kojim govore dva različita naroda, kao što su Hrvati i Srbi, onda nam se problem razlika između dva

³ Tako je, primjerice, Vatroslav Jagić (1838. – 1923.), koji je poslije 1866. zagovarao tezu o postojanju hrvatsko-srpskog naroda, 1920. godine ipak konstatirao „da se uza sve velike uspjehe kojih nitko ne može poreći kako smo još daleko od toga da se Srbi i Hrvati zbilja u srcu i duši osjećaju kao jedan narod, za sada je to još uvijek cilj našeg naprezanja da pravo jedinstvo sagradimo“. Tomislav Toma Maretić (1854. – 1938.), hrvatski slavist i leksikograf te autor unitarističke gramatike, pak je 1926. godine razočaran ustvrdio da „jugoslavenska ideja nije oživotvorena ni danas i kako stvari stoje neće postati ni u budućnosti gotova činjenica“ (Kljajić, 2012.: 185.).

književna jezika pokazuje u posebnom svijetlu. Prije svega bezuvjetno se ruši načelo povijesnog razvoja jezika kao polazna točka za postojanje nekog književnog jezika. S povijesnog gledišta imamo u mnogo slučajeva istu osnovu za hrvatsku i srpsku riječ... Ali živi jezik, kojim govorimo i pišemo, nije povijesna analiza, već skup današnjih glasovnih, morfoloških, rječničkih, sintaktičkih, stilskih i stilističkih činjenica. Ako neka jezična jedinica čini jedinstvo na tom polju, onda jezični osjećaj reagira na njih, pa ih smatra ili pogrješnima ili tuđima. Ako te pogrješke idu u krug dijalektalnih osobina, a ne nalaze se u pismu, koje je namijenjeno cijelome narodu, onda za takve razlike kažemo, da su dijalektalne razlike ili provincijalizmi; ako pak velika skupina ljudi ili cijeli narod upotrebljava u svome umjetničkom stvaranju posebne riječi i posebne oblike, onda se to smatra drugim književnim jezikom.“

Krstić i Guberina na prvo mjesto, dakle, stavljaju identifikacijski kriterij razlikovanja jezika, no vrlo je bitna činjenica da pojam samobitnog jezika vežu uz narod.

Obrat na državnom i na jezičnom planu dogodio se sa slomom Kraljevine Jugoslavije za vrijeme 2. svjetskoga rata i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Potonja je prekinula s dotadašnjim pravopisom i vratila se starijemu hrvatskomu morfonološkomu (korijenskomu) pravopisu. Autori Hrvatskoga pravopisa bili su Adolf Bratoljub Klaić (1909. – 1983.) i Franjo Cipra (1883. – 1958.), a nova je vlast devet dana nakon uspostave države obznanila Zakonske odredbe o nazivima sudova i upotrebi čistoga hrvatskoga jezika kod sudova. Godine 1941., 14. kolovoza, donesena je i Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i pravopisu, koja zakonski propisuje morfonološki (korijenski) pravopis (Samardžija, 1993.: 13. – 14.). Ono što je bilo uočeno kao invazija srpskoga na hrvatski jezik, koja je trajala više od dvaju desetljeća, pokušalo se ukloniti odmah na početku, što se prije svega odrazilo zabranama ćirilicnoga pisma (Samardžija, 2008.: 103. – 131.), kažnjavanjem psovki (Samardžija, 1993.: 56.) i općenito smanjenjem posuđenica te njihovom zamjenom starijim hrvatskim riječima te novotvorenicama za one riječi za koje hrvatski jezik nije imao istoznačnice (Vonić i Vujić, 2009.). Te su se metode širile putem neslužbenih autorskih, politički upravljanih i službenih stručnih savjeta. Jezični zahvati u NDH bili su razmjerno opsežni i provedeni odmah na početku, no nisu svi važni čimbenici jezične politike u NDH smatrali da je to ključ za povećanje hrvatske samobitnosti. Primjerice, dugogodišnji predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas (1871. – 1958.), osporavao je jezikoslovnu podlogu jugoslavenskoga nacionalizma utemeljenu na ideji o etničkom, i u skladu s tim, jezičnom jedinstvu južnih Slavena te je propitivao tezu o jeziku kao konstitutivnoj sastavnici naroda i nacije. Prema njemu kultura u Hrvata ima mnogo više zajedničkih sastavnica s kulturama zapadnih naroda, nego s kulturom susjednih Srba. Pri tom je naglašavao da te razlike ne može ukloniti ni sličan pa čak ni zajednički jezik. Jezik dakle nije smatrao odlučujućim čimbenikom kulture, a južnoslavensku je ideju shvaćao slično kao svojevremeno i slovenski pisac i političar Ivan Cankar (1876. – 1918.), dakle, kao politički projekt bez kulturne podloge (Melik, 2002.: 605.). Jezični nacionalizam, koji su promicali jugoslavenski unitaristi, Lukas odbacuje te naglašava da je kultura u

prvom redu odraz povijesnoga iskustva određene zajednice. Na temelju toga već za Kraljevine Jugoslavije jugoslavenskoj ideji navješćuje slom, jer smatra da su Hrvati i Srbi oblikovani kao zajednice u različitim civilizacijskim okruženjima; Hrvati u latinskom i katoličkom okružju, čemu se dodavalo iskustvo pravne i parlamentarne višenarodne zajednice unutar Habsburške Monarhije, a Srbi u pravoslavnom okružju koje je preko grčke i turske kulture u 19. stoljeću obilježilo krvavo razdoblje borbe srpskih dinastija za prijestolje i koje su svoju vlast temeljile u prvom redu na sili. U tom pogledu možemo, dakle, tražiti uzrok za radikalne promjene na početku, što je uključivalo i pokušaj uklanjanja tuđica koje prema tvorcima jezične politike, nisu pripadale hrvatskom jeziku i narodu. No, jezik je ipak bio manji čimbenik u kulturnom razlučivanju Hrvata i Srba, stoga bi mu se trebala prema Lukasu posvećivati razmjerno manja politička pozornost. To Lukas (1944.: 8.) argumentira još u rujnu mjesecu 1944. godine kada je bilo gotovo sigurno da NDH, ako to ne bude u interesu zapadnih savezničkih sila i/ili Sovjetskoga Saveza, neće opstati:

„Ovaj logički zahtjev htjelo se u najnovije doba oslabiti i težnju za samostalnošću svesti na stranputicu time, što se navodilo da pokraj nas i Srbi govore isti ili gotovo isti jezik, a kako je jezik jedan od glavnih čimbenika narodnosti isti jezik vodi i narodnom jedinstvu. Ne može se reći da taj argumenat ne bi u našem slučaju imao uvjerljive snage, kad bi bio odlučan; ali se zaboravilo da živi na svijetu mnogo naroda koji govore istim jezikom, a da zbog toga nikome nije palo na pamet da niječe njihovu narodnu posebnost, jer osim jezika postoje i drugi čimbenici u prvom redu narodni duh, kojim se i pokraj jezika utvrđuje posebnost svakoga naroda. Da kod nas isti ili gotovo isti jezik nije mogao dovesti do svijesti zajednice, svjedoči najbolje činjenica da se međusobno razilaženje Hrvata i Srba najjače očitovao u doba zajedničkoga života u istoj državi, a to je najbolji znak da ima nešto jače od jezika, što pokreće volju naroda i njegovo određenje.“

Slom NDH i uspostava komunističke Jugoslavije, iako formalno federacije s više naroda, ipak je značilo vraćanje staroga prijeratnoga jezičnoga unitarizma. No, jezično pitanje nije bilo u središtu pozornosti odmah nakon uspostave novih vlasti. Snaga se trošila ponajprije na uspostavu političkoga nadzora. To je u prvom razdoblju 1945. uključivalo masovne likvidacije i progon svih suparnika nove države, a potom, nakon raskida sa Staljinom, nova vlast ulaže izniman napor ne bi li neutralizirala i Staljinove političke lojaliste. U 50-im godinama ipak dolazi na red i jezik. Iako komunistička ideologije u sebi nesporno ima i ideju marksističkoga internacionalizma, a Ustav nove države jamčio je ravnopravnost jezika, na jezičnom planu primjenjuju se jugoslavenske unitarističke metode slične onima u predratnoj Jugoslaviji. Na tom su planu, dakle, centralističke težnje nadvladale formalni federalizam pa je isključivo srpski jezik u upotrebi u saveznoj upravi, javnim medijima, u jugoslavenskoj novinskoj službi Tanjug, pošti, na željeznici, u vojsci, saveznom tisku, državnom zastupništvu, stranačkim tijelima itd. Uz to, hrvatske riječi kao što su *povijest*, *tisuća*, *općina* i slične zabranjuju se na područjima Bosne i Hercegovine (Kačić i Šarić, 1995.: 57. – 58.). Godine 1952. objavljeno je novo izdanje Belićeva pravopisa,

a Hrvatskom se filološkom društvu u Zagrebu odbija tiskanje Hrvatskoga pravopisa. Njegove se pak autore upućuje k izradi pravopisa prema Novosadskom dogovoru, dokumentu koji se „pod koordiniranim pritiskom“ (Banac, 1991.: 99.) izrađuje u organizaciji Matice srpske u prosincu 1954. S obzirom na opću situaciju u državi i metode kojima se služilo za uklanjanje neistomišljenika, odbijanje potonjega u to vrijeme zapravo nije bilo moguće (Jonke, 1971.: 115. – 116.), o čemu svjedoči i činjenica da je na Novosadskom dogovoru bilo 18 Srba i 7 Hrvata (Grubišić, 1985.: 273.). Taj dogovor doduše formalno potvrđuje jednakopravnost latinice i ćirilice te ijekavskoga i ekavskoga izgovora, no naglašava se da je „narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik“ (Banac, 1991.: 100.). Novi je novosadski pravopis izašao 1960., a bio je to zapravo svojevrsni kompromis između Beličeva i Boranićeva pravopisa, ipak na štetu hrvatske pravopisne tradicije i hrvatskoga jezika.

Hrvatska reakcija na jezičnu situaciju stiže 1965. na 5. kongresu jugoslavenskih slavista i potom 1967. u obliku Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika koju je potpisalo 140 osoba iz 19 znanstvenih ustanova. U tekstu od 1. srpnja 1971. godine Društvo književnika Hrvatske se odreklo Novosadskog dogovora:

„Taj dogovor čak ni u času nastanka nije odražavao zbiljsko stanje stvari, nego je hrvatskom književnom jeziku nametnuo razvoj protivan njegovoj višestoljetnoj tradiciji. Osim toga, taj je dogovor i u samom tekstu, a posebno u svakodnevnoj primjeni, izrazito štetio onom pojmu književnog jezika koji se u nas Hrvata izgrađuje još od preporoda. Zbog svega toga postao je simbol nelagode, nametanja i prisile.“

Godine 1971. decentralizacijske su silnice u Hrvatskoj doseglye svoj vrhunac. U tom je ozračju trebao izaći i novi hrvatski pravopis trojice autora, Stjepana Babića (1925. – 2021.), Božidara Finke (1925. – 1999.) i Milana Mogušā (1927. – 2017.), no ubrzo biva zabranjen. Nakon sjednice Centralnoga komiteta SKJ u Karadorđevu vlast kreće u lomljenje reformskoga pokreta koji je podupirao Deklaraciju. Unatoč tomu što su potpisnici Deklaracije bili progonjeni i ocrnjeni u javnosti, to je razdoblje uslijed manjka potpore Novosadskom dogovoru unutar hrvatskih akademskih krugova ipak označilo kraj nadanja da bi Novosadski dogovor i u stvarnosti mogao zaživjeti (Brozović, 1991.: 15. – 16.). No sam je dogovor, slično kao i Književni dogovor iz 1850., neizravno potvrdio tezu o samostalnosti hrvatskoga jezika, jer se sporazumom pokušao konstituirati novi jezik, što pretpostavlja opstojnost dva različita jezika prije procesa spajanja. Neki su hrvatski jezikoslovci, primjerice Kačić i Šarić (1995.: 144.), Novosadski dogovor tumačili kao zabludu hrvatskoga jezikoslovlja, no s takvom se tvrdnjom teško složiti, jer dogovor nije sklopljen u slobodnim uvjetima, a važeći se dogovor, da bi bio važeći, gradi na slobodnoj volji svih uključenih strana. Prisila je rezultirala otporom,⁴ prije svega kruga oko časopisa Jezik, čak i u dijela onih hrvat-

⁴ Grubišić (1985.: 279. – 280.) zaključuje da je upravo to razdoblje najbolje pokazalo da je hrvatski jezik „prosvjetoslovno, društvenojezikoslovno, pukojezikoslovno te prema odrednici normativne opstojnosti poseban jezik“ te da su zbivanja u 20. stoljeću, koja su pokušala ujediniti dva jezika, bila tlačiteljska i stoga nisu imala uspjeha.

skih jezikoslovaca koji su na početku bili aktivni sudionici spajanja hrvatskoga sa srpskim jezikom. Taj je otpor, između ostaloga, rezultirao člankom 138. Ustava iz 1974. o hrvatskom književnom jeziku kao standardnom jeziku u SR Hrvatskoj, no politička stremljenja k ujedinjavanju jezika nisu prestajala do samoga raspada države.

Dokaz o snazi i trajanju utjecaja nositelja političkoga sustava druge Jugoslavije na jezično pitanje najjasnije je moguće razabrati iz dokumenta iz 1986. godine kad su predstavnici Saveza komunista iz više tadašnjih republika i pokrajina osudili jezične *negativne tendencije* te istodobno i zapisali način njihova uklanjanja. U dokumentu se izričito navodi:

„Negativne, društveno neprihvatljive pojave u jeziku, jezičnoj politici i jezičnom planiranju na srpskohrvatskom govornom području, koje se često ispoljavaju u vidu jezičnog nacionalizma, imaju svoje korijene u daljoj i bližoj prošlosti, ali su u određenoj mjeri omogućene nedovoljnim, odnosno nedovoljno jedinstvenim djelovanjem Saveza komunista... Stoga je potrebno temeljito i svestrano razmotriti stanje i aktualne probleme jezika i jezične politike i iznaći efikasnije forme djelovanja... Ta aktivnost mora se jasno određivati protiv separatističkih i unitarističkih tendencija u području jezika, a za afirmaciju bratstva i jedinstva i jezičnog zajedništva Crnogoraca, Hrvata, Muslimana, Srba i drugih, tj. za afirmaciju jezične politike koja uspostavlja sklad između nedvojbene jednosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog, hrvatskog ili srpskog standardnog (književnog) jezika“ (Hrvatski jezični portal, 2019.).

Navodi su u tekstu suprotstavljeni, jer se kao svrha djelovanja navodi borba protiv separatističkih i unitarističkih tendencija, a već se u istoj rečenici utvrđuje konačni cilj – *nedvojbena jednost jezika*, što jasno odražava unitarističko gledište potpisnika dokumenta. Unitarizam je očit i iz daljnje teksta, u kojem se navode načini *manifestacije negativnih tendencija*, a to su u prvom redu „praktično razdvajanje našeg jezika na srpski i hrvatski (u nastavi na nekim stranim sveučilištima)“ i „izdavanje rječnika, odnosno priručnika posebno za hrvatski, posebno za srpski (srpskohrvatski) jezik“ (Hrvatski jezični portal, 2019.). Problematično je bilo dakle djelovanje nekih stranih sveučilišta. To implicira i zaključak da tadašnja jugoslavenska sveučilišta nisu bila problematična, što je svojevrsno priznanje da su te institucije, deklariranoj neovisnosti sveučilišta unatoč, bile neposredno pod nadzorom tadašnjih vlasti. Upravo je to eksplicitno navedeno u nastavku dokumenta, u kojem se potvrđuje uloga države pri odabiru *lingvističkih kadrova*:

„Budući da je nauka pokretačka snaga ukupnog društvenog razvoja i progresu, u svim oblastima, pa tako i u ovoj, nužno je, uz odlučnu moralnu i materijalnu podršku društvene zajednice, intenzivirati naučnoistraživački rad u području jezika, zasnovan na marksističkim pogledima i tekovinama suvremene jezikoslovne misli. U tom cilju, posebnu pažnju treba posvetiti kadrovskom razvoju (naročito izgrađivanju mlađeg marksistički orijentiranog sociolingvističkog kadra) i jačanju materijalno-tehničke osnove znanstvenoistraživačkog rada u lingvistici na srpskohrvatskom govornom području.“ (Hrvatski jezični portal, 2019.).

Dokument, dakle, nedvojbeno potvrđuje snagu utjecaja tadašnje politike na jezik, koji je bio toliki da se znanstveno jezikoslovno djelovanje potpuno podređivalo konačnom političkom cilju, to jest „jednosti hrvatskog i srpskog jezika“.

Pogrješke u metodologiji ocjenjivanja jezičnih zahvata

Na temelju kraćega povijesnoga pregleda, doduše samo nekih od ključnih događaja prije uspostave samostalne Republike Hrvatske, možemo se upitati dvoje. Prvo, zašto se samo jedan dio navedenoga povijesnoga razdoblja u dijela hrvatskih jezikoslovaca smatra purističnim, a drugo se ne smatra. Drugo je pitanje teorijsko i odnosi se na samu definiciju purizma, odnosno postoji li puristično neutralno razdoblje ili „protupurizam“.

Pri traženju odgovora na prvo pitanje može se poći od teze da je purizam (unutar)jezično pitanje, to jest da se purizam može pojaviti samo unutar jednoga jezika, dok se u odnosu između dvaju ili više jezika, čak i u slučaju zahvata vlasti radi prevladavanja jednoga jezika na govornom području drugoga, o purizmu ne može govoriti. Ukoliko se takvo gledište uzme u obzir, onda u slučaju hrvatskoga jezika prepoznavanje purizma ovisi o shvaćanju je li hrvatski zaseban jezik ili je dio hrvatsko-srpskoga, odnosno nekoga jedinstvenoga jezika drugoga naziva. Budući da je shvaćanje onih sudionika, koji su provodili državnu jezičnu politiku u vrijeme dviju država nakon 1. i 2. svjetskoga rata, bio kako je hrvatski jezik istovjetan, odnosno barem bi trebao postati istovjetan srpskomu jeziku, zaključak da u tom razdoblju purizma nije bilo, ne stoji. Naime, dolazilo je, barem prema njihovu shvaćanju do jezičnih zahvata kojima su se obilježavale nepoželjne riječi. Kakvih su razmjera takvi (unutar)jezični zahvati bili, najbolje se očituje u danas većini dobro poznatom slučaju dr. Ivana Šretera (Babić, 2007.: 33.). Iz navedenoga izlazi da shvaćanja kako se samo razdoblje NDH i suvremene Republike Hrvatske mogu označiti kao puristična razdoblja, nemaju logično utemeljenje, te često vrlo vjerojatno ovise o svjetonazoru pojedinoga autora. Nasuprot tomu purizam bi ipak trebalo ocjenjivati prema stupnju i metodama *čišćenja* nepoželjnih riječi i pritom uzimati u obzir cjelovita razdoblja određenih državnih sustava, a ne kretati s analizama u točkama kada su te promjene već izvedene.

Metodološku nedosljednost, koja danas nažalost nije rijetka, najlakše je prikazati na konkretnom slučaju. Tako, primjerice, autorica u članku Pogled na noviju hrvatsku standardnojezičnu praksu, 2013. piše:

„No kao što smo već rekli, da bismo barem donekle razumjeli i objasnili i sebi i drugima što se 1990-ih događalo s hrvatskim jezikom i u hrvatskom jeziku, odnosno u njegovu standardnom idiomu, treba se vratiti u vrijeme i na prostor bivše Jugoslavije, kad je hrvatski jezik bio integriran u zajednički hrvatsko-srpski komunikacijski prostor“ i „treba dakako na trenutak baciti pogled i na vrijeme do 1991. godine u bivšoj Jugoslaviji, dakle prije značajnih i turbulentnih društvenih promjena“ (Granić, 2013.).

Pritom se u analizi kao polazište uzima stanje u komunističkoj Jugoslaviji, a tvrdnjom „prije turbulentnih društvenih promjena“ čitatelj može steći dojam da je vrijeme Jugoslavije bilo neka vrsta prirodnoga stanja, odnosno „homeostaze“, prešućujući da je upravo to razdoblje uslijedilo nakon mnogo radikalnijih promjena i turbulentnijih događaja u vrijeme 2. svjetskoga rata i poraća, a koji su po opsegu i količini kršenja ljudskih prava, ratnih i poratnih žrtava, promjene političkoga sustava te utjecaja na društvo bili mnogo dramatičniji nego oni iz 90-ih godina prošloga stoljeća. Upravo je Novosadski dogovor bio učinak, između ostaloga, i geopolitičkih odrednica novih vlasti, koje se u bitnom nisu razlikovale od onih iz razdoblja Kraljevine SHS/Jugoslavije. Samim je tim jezična zbilja bila neposredan plod konkretnoga političkoga djelovanja. Uzimajući to u obzir, mogu se donekle osporiti i teze s početka ovoga članka, to jest kako je jezična politika u Republici Hrvatskoj u 90-im godinama⁵ prošloga stoljeća odstupanje u odnosu na prethodeća joj povijesna razdoblja. Čin izuzimanja analizirajućih razdoblja iz povijesnoga konteksta, odnosno uspoređujući određeno razdoblje s neusporedivim (sa stanjem kada promjena nije bilo) i istodobno prešućujući turbulentna događanja koja su do toga stanja dovela, čini te ocjene u prvom redu metodološki nekorektnima.

Druga ključna metodološka postavka istraživanja utjecaja politike na jezik i purističnih metoda u određenom razdoblju, pored nužnosti usporedbe određenog povijesnoga razdoblja s cjelovitim razdobljem nekog drugog režima (u pravilu onog koji je proučavanom razdoblju prethodio), odabir je kriterija za usporedbu različitih razdoblja. U jezikoslovnim se raspravama naime često mogu primijetiti upotreba kvalitativne metodologije i služenje induktivnim pristupom pri provjeri teza. Kao dokaz utjecaja politike na jezik biraju se primjeri neologizama ili pojedinih neugodnih iskustava pojedinaca u određenom razdoblju. No, takav metodološki pristup može uroditi samo potvrđivanjem teze o utjecaju politike na jezik, za što nema potrebe. Kako je već više puta argumentirano, jezik je uvijek društveni proizvod (de Saussure, 2018.: 27.; Ivašković, 2020.), a apolitičnoga društva nema, stoga ni jezik ne može biti odvojen od politike, iako ga se čak i kao takvoga može promatrati. Jezik se, dakako, ne razvija samo pod utjecajem prisilnih metoda, što na primjeru razvoja hrvatskog jezika prikazuje Radoslav Katičić (Katičić, 1995.), no također treba biti svjestan da ni metode političkog djelovanja nisu limitirane isključivo na prisilu. Poželjno bi

⁵ Pritom se nerijetko u ocjenjivanju jezične politike u 1990-im godinama služi paušalnostima, netočnim navodima te se bez usporednoga prikaza upravo to razdoblje jezične politike, čak i natječaji za novotvorenice u hrvatskom jeziku unatoč čestoj pojavnosti takvih natječaja i u drugim jezicima (Muhvić-Dimanovski i Skelin Horvat, 2008.), vežu uz pojmove poput „ekstremno desničarenje“ (vidi: Kapović, 2011.: 85.). Jezični zahvati u vrijeme NDH bivaju predmetom još težih kvalifikacija, pa ih se čak, primjerice, povezuje s ubijanjem nehrvata (Kapović, 2011.: 83.), na temelju čega bi čitatelj lako mogao zaključiti kako čišćenje hrvatskoga jezika od tuđica podrazumijeva i najteže oblike kršenje temeljnih ljudskih prava. Iz povijesti se dakle u pravilu biraju isključivo negativni primjeri prisilnih metoda jezične politike iz razdoblja hrvatskih nacionalnih država, dok se uglavnom ispuštaju oni iz razdoblja jugoslavenskih.

stoga bilo, ocjenjujući utjecaje politike na jezik, usporediti barem izravne posljedice, to jest promjene jezika do kojih je u određenom razdoblju u usporedbi s prošlim došlo, što uključuje pravopisne, leksičke, fonološke i druge promjene. Osim toga, poželjno bi bilo usporediti i neka područja koja su vrlo važna za neizravni nadzor jezične politike, odnosno mogućnosti mijenjanja jezika. Prije svega se to odnosi na slobodu u javnom životu. Pri tom posebnu pozornost treba dati pojedinim strukama i njihovim predstavnicima, ponajprije novinarima i članovima akademske zajednice, u prvom redu onima s jezikoslovnoga područja.

Pri traženju odgovora na drugo pitanje može se za polazište uzeti gledište Georga Thomasa (1991.), koji dijeli vrste purizma na temelju toga što puristi uzimaju kao kriterij za poželjne riječi. Pa tako autor spominje arhaizirajući purizam (onaj koji se bori protiv suvremenih elemenata u jeziku), etnografski purizam (koji podlogu za riječi traži u narodnom jeziku), elitistički purizam (tvori riječi na osnovi jezika elite), reformistički purizam (istiskuje starije riječi i zamjenjuje ih novima) i ksenofobični purizam (koji se bori protiv posuđenica iz određenoga jezika) te na to dodaje i protupurizam. Protupurizmom navedeni autor smatra zapravo puristični odgovor na purizam. No, jednačenje tē vrste, barem u teorijskom smislu, ipak nije moguće, jer protupurizam uključuje svako suprotstavljanje takozvanomu *čišćenju* tuđica iz nekoga jezika, što zapravo uključuje i liberalizaciju (za nekoga možda prikladniji izraz „anarhizaciju“). Nasuprot tomu, u konkretnom slučaju hrvatskoga jezika u 20. stoljeću može se zaključiti kako je takozvani protupurizam u razdobljima jugoslaven-skih država zapravo bio primjer purizma druge vrste, to jest onoga purizma koji je postupno *čistio* određene kroatizme iz planiranoga jedinstvenoga jezika označavajući ih kao regionalizme te kao neknjiževne oblike riječi. Tu, dakle, u pozadini nije bio liberalni jezični svjetonazor i dopuštanje različitosti tamo gdje je bilo različitosti, već puristično mijenjanje jezika u korist srpskoga odnosno srpsko-hrvatskoga jezika.

Zaključak

Povijesni prikaz političkih utjecaja na jezik dokazuje kako jezik nikako nije nebitna pojava u životu jednog društva. U suprotnom se nakon promjene političkih sustava ne bi trošilo toliko vremena i snage u pokušajima utjecaja na njega. Iako se može pročitati kako je „jeziku svejedno“ (Starčević, Kapović i Sarić, 2019.), društvima koja su nositelji tih jezika i njihovim političkim predstavnicima ipak nije svejedno. Pritom je potrebno naglasiti razliku između bitnoga i nužnoga, koja se najbolje očitovala upravo u provođenju jezičnih politika. Iako nositelji analiziranih političkih sustava rješavanje jezičnoga pitanja nisu uvijek smatrali vremenski ograničenim ni žurnim, kad se proučavaju pojedini režimi u cijelosti, vidljivo je da su razmjerno mnogo snage, vremena i sredstava ulagali u jezične zahvate. U drugoj Jugoslaviji, primjerice, u kratkom razdoblju nakon uspostave novih vlasti neposredne su radikalne promjene u jeziku bile uočljive tek u užim područjima, poput vojnoga nazivlja, no pritisak vlasti na jezičnu politiku radi jezičnoga prilagođavanja vladaju-

ćoj ideologiji bio je dugotrajan i snažan u cijelom razdoblju. Na osnovi navedenoga može se zaključiti kako je upravo sustav druge Jugoslavije u tom prednjačio. Također se može zaključiti kako su se u razdobljima izjednačavanja, odnosno približavanja hrvatskoga jezika srpskomu, birale puristične metode, a to su bile metode prisile, koje se ne opravdavaju jezikoslovnim ciljevima (odnosno komunikacijskim), već su u prvom redu bile motivirane političkim ciljevima. No, djelomična povijesna analiza uvijek će polučiti rezultat da je upravo politika u proučavanom razdoblju bila puristična. Stoga bi ubuduće svakomu zaključku o purističnim razdobljima bilo potrebno dodati barem još dvije sastavnice; usporedbu (u odnosu na koje razdoblje je neko drugo *purističnije*) i kriterije prema kojima se ocjenjuje agresivnost jezične politike i ideologije koja stoji iza nje. U protivnom zaključci vode u proizvoljnost, arbitrarnost i nejasnoće. Svaka je jezična politika naime u svojoj biti puristična, jer sve politike, ma koliko one „predlagale“ ili „savjetovale“, zapravo zahvaćaju u jezik na određenom području. Prepoznavanje je purizma, dakle, za sada u prvom redu bila stvar političkoga gledišta, što drugim riječima potvrđuje i Nadu (2006.: 167.), koja smatra „da kriterije purizma određuju prije svega nejezikoslovni čimbenici“. Na primjeru se hrvatskog jezika i purizma može zaključiti da je onima koji smatraju jezično stanje u Kraljevini SHS i Kraljevini Jugoslaviji normalnim, jezična politika NDH puristično odstupanje, i obratno. Slično građenje vlastitoga shvaćanja vrijedi također u vrjednovanju jezičnih politika NDH, komunističke Jugoslavije i politike suvremene Republike Hrvatske. Tako se danas najveći kritičari jezične politike u 90-im godinama prošloga stoljeća nalaze upravo među onima koji su odrasli uz jezičnu politiku Jugoslavije i utkali ju u vlastito političko shvaćanje. U jezikoslovnoj bi raspravi ipak bilo pogrešno određivati koje je političko shvaćanje ispravnije, no činjenica je kako je upravo odnos prema purizmu pokazatelj političke opredijeljenosti autora i njegove percepcije normalnoga, odnosno polazišnoga stanja, a u bitno manjoj mjeri posljedica objektivnih mjerila. U tom kontekstu ne treba gledati purizam u okviru hrvatskih država kao odraz nacionalizma (u negativnom smislu) i ksenofobije. Nesumnjivo je i takvih slučajeva bilo (Požgaj-Hadži i Balažić Bulc, 2015.: 71. – 75.), no sagledavajući povijest cjelovito, a ne djelomično, teško je to označiti kao povijesnu devijaciju u jezičnoj politici. Sa sigurnošću se može ustvrditi samo to da su puristične težnje u 20. stoljeću u Hrvata, kako je povjesničar Ivo Banac (1991.: 5.) zapisao, nesumnjivo uvijek bile vezane uz jednu drugu grčevitu borbu.

Literatura

- Stjepan Babić, 2007., Nagrada za novu riječ ime dr. Ivana Šretera, Jezik, god. 54., br. 1., str. 32. – 33.
- Ivo Banac, 1988., Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika, Globus, Zagreb
- Ivo Banac, 1991., Hrvatsko jezično pitanje, Most, Zagreb

- Dalibor Brozović, 1991., O Deklaraciji onda i sada, u: Stjepan Babić, Dalibor Brozović i Josip Pavičić (ur.), Deklaracija o hrvatskome jeziku, MH, Zagreb
- Ferdinand de Saussure, 2018., Splošno jezikoslovje, Studia humanitatis, Ljubljana
- Jagoda Granić, 2009., Sociolingvistika hrvatske jezične stvarnosti: komunikacijski i simbolički prostor od 1991., u: Vesna Požgaj-Hadži, Tatjana Balažić Bulc i Vojko Gorjanc (ur.), Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije, Znanstvena založba Filozofske fakultete Ljubljana, str. 43. – 57.
- Jagoda Granić, 2013., Pogled na noviju hrvatsku standardnojezičnu praksu, u: Vesna Požgaj-Hadži (ur.), Jezik između lingvistike i politike, Biblioteka XX vek, Beograd, str. 67. – 89.
- Vinko Grubišić, 1985., Hrvatski jezik nakon II. svjetskog rata, Hrvatska revija, god. 35., br. 2., str. 272. – 286.
- Hrvatski jezični portal, Zaključci radnog dogovora predstavnika centralnih komiteta SK Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske i Srbije i pokrajinskih komiteta SK Kosova i Vojvodine o aktualnim problemima jezika i jezične politike na srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom, hrvatskom ili srpskom govornom području. 18. 4. 1986. Dostupno na: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=povijest&chapter=31-problemi_jezika, pristupljeno 9. 12. 2019.
- Igor Ivašković, 2018., The Vidovdan constitution and the alternative constitutional strategies, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, god. 68., br. 3. – 4., str. 525. – 551.
- Igor Ivašković, 2020., Polemike o statusu Države i Kraljevine SHS, Pravni vjesnik, god. 36., br. 3. – 4., str. 9. – 31.
- Igor Ivašković, 2020., Razlikovanje jezika u hrvatskom jezikoslovju u svjetlu de Saussureove strukturalističke teorije, Jezik, god. 67., br. 2. – 3., str. 59. – 78.
- Jedinstvena metodološko-nomotehnička pravila za izradu akata koje donosi Hrvatski sabor, Narodne novine, god. 2015., br. 74.
- Ljudevit Jonke, 1971., Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, MH, Zagreb
- Miro Kačić, Ljiljana Šarić, 1995., Hrvatski i srpski – Zablude i krivotvorine, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
- Monika Kalin Golob, 1995., Monografija o purizmu. Ocene – zapiski – poročila – gradivo. Slavistična revija, god. 43., br. 3., 267. – 410.
- Monika Kalin Golob, 2008., Jezikovnokulturni pristop h knjižni slovenščini, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Mate Kapović, 2011., Čiji je jezik?, Algoritam, Zagreb
- Radoslav Katičić, 1995., Načela standardnosti hrvatskoga jezika, Jezik, god. 43., br. 5., str. 175. – 182.
- Stipe Kljajić, 2012., „Nikad više Jugoslavija!“, jugoslavenstvo u vizijama hrvatskih nacionalističkih intelektualaca, u: Drago Roksandić i Ivana Cvijović Javorina (ur.), Intelektualci i rat 1939. – 1947: zbornik radova s međunarodnog skupa Desničini susreti 2011., Filozofski fakultet, Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, Plejada, Zagreb, str. 183. – 197.
- Marina Kovačević, Lada Badurina, 2001., Raslojavanje jezične stvarnosti, IC Rijeka, Rijeka
- Krunoslav Krstić, Petar Guberina, 1940., Razlike između hrvatskoga i srpskoga jezika, MH, Zagreb

- Filip Lukas, 1944., Predgovor, u knjizi *Za hrvatsku samosvojnost: Hrvatski narod i hrvatska državna misao*, knj. II., MH, Zagreb
- Franjo Malin, 1925., *Jugoslovenstvo kroz istoriju (fragmenti)*, Izdanja Direktoriuma Orjune, Split
- Mile Mamić, 2002., *Purizam u rječniku Juridisch-politische Terminologie*, Separat, Ljubljana, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
- Mile Mamić, 2021., *Hrvatski jezik u svjetlu hrvatskih mučeničkih obljetnica*, Jezik, god. 68., br. 3., str. 81. – 91.
- Vasilij Melik, 2002., *Slovinci 1848–1918: razprave in članki*, Litera, Maribor
- Ivan Meštrović, 1993., *Uspomene na političke ljude i događaje*, MH, Zagreb
- Vesna Muhvić-Dimanovski, Anita Skelin Horvat, 2008., *Contests and nominations for new words – why are they interesting and what do they show*, *Suvremena lingvistika*, god. 65., br. 1., str. 1. –26.
- Tanja Nadu, 2006., *Ideološki kontekst purizma in posegov v jezikovni sistem na Slovenskem v drugi polovici 19. in 20. stoletju*, Institutum Studiorum Humanitas, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana
- Vesna Požgaj-Hadži, 2014., *Language policy and linguistic reality in former Yugoslavia and its successor states*, *Inter faculty – Journal of interdisciplinary research in human and social sciences University of Tsukuba*, god. 5., str. 49. – 91.
- Vesna Požgaj-Hadži, 2017, *Purizam*, *Gradivo za predmet Hrvatski i srpski jezik 2*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana
- Vesna Požgaj-Hadži, 2019., *Hrvatski jezik: sve što želite znati o najbližem susjedu*, u: Matej Šekli i Lidija Rezoničnik (ur.), *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, Zbornik Slavističnega društva Slovenije, Zveza društav Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana, str. 66. – 74.
- Vesna Požgaj-Hadži, Tatjana Balažić Bulc, 2015., *(Re)standardizacija v primežu nacionalne identitete: primer hrvaškega, srbskega, bosanskega in crnogorskoga jezika*, *Slovenščina 2.0: empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave*, god. 3., br. 2., str. 67. – 94.
- Fran Ramovš, 2019., *Purizem*. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Dostupno na: <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=2&Query=purizem>, pristupljeno 12. 11. 2019.
- Marko Samardžija, 1993., *Jezični purizam u NDH: savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik*, HSN, Zagreb
- Marko Samardžija, 2008., *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, HSN, Zagreb
- Andel Starčević, Mate Kapović, Daliborka Sarić, 2019., *Jezik je svejedno*, Sandorf, Zagreb
- Branka Tafra, 1997., *Povijesna načela normiranja leksika*, *Rasprave, IHJJ*, god. 23. – 24., br. 1., str. 325. – 343.
- George Thomas, 1991., *Linguistic purism*, Longman, London, New York
- Jože Toporišič, 1992., *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Mladinska knjiga, Ljubljana
- Marija Turk, 1996., *Language purism*, *Fluminensia*, god. 8., br. 1. – 2., str. 63. – 79.
- Maja Vonić, Perica Vujić, 2009., *Jezična politika u NDH*, *Essehist*, god. 1., br. 1., str. 46. – 51.

Sažetak

Igor Ivašković, Ekonomski fakultet, Ljubljana, igor.ivaskovic@ef.uni-lj.si

UDK 81'27, izvorni znanstveni rad

<https://doi.org/10.22210/jezik.2022.69.20>

primljen 1. siječnja 2022., prihvaćen za tisak 8. kolovoza 2022.

The perspectives of purism in the Croatian context

The article explores the problem of purism and the criteria for identification of purist interventions that usually occur after changes of political systems. From a theoretical point of view, the article analyzes the definition of purism and discusses the dilemma regarding the existence of a neutral period from the aspect of purism. In that context, it tries to explain why some Croatian linguists denote only some parts of Croatian history as purist. In the first part, the author identifies the problem of the definition of purism and the methodological problems of its observation, while in the second part the article offers a brief comparative overview of perspectives on the need for intervention in the Croatian language in the period 1918 - 1990. The author argues that purism should be assessed according to the degree and methods of removing undesired words from usage, and concludes that partial historical analyses will always result in finding that a particular regime pursued the policy of purism. Therefore, future studies of purism should include elements of comparison and criteria for the evaluation of the policy aggressiveness and of the ideology behind it. Without the latter, linguistic debates on purism, although not intended to qualify certain political regimes, remain primarily indicators of their authors' political preferences.

Keywords: sociolinguistics, purism, Croatian language

HRVATSKI NAZIVI NOVIH BOLESTI

Igor Čatić, Aleksandra Mihajlović

*Sve stvari su otrovne,
u pitanju je količina.
Paracelzus*

Uvod

V alja ponoviti najvažniji zaključak iz rada *Prilog sustavnoj analizi hrvatskog jezika* (Čatić, Šarić, 1994.) i treba ga unijeti u budući zakon o hrvatskom jeziku: hrvatski je jezik samostalan jezični sustav i istovremeno dio nadsustava koji čine četiri jezika: bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski. Istodobno je hrvatski kao sintetski jezik vrlo plodonosan i precizan jezik, što će biti oprimjereno u nastavku ovoga rada. No, svakodnevno se nameće i potreba stvaranja novih riječi koje preciziraju pojmove – potrebne hrvatske riječi, umjesto *croglish* riječi,